

Основні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві

У статті порушуються проблеми дослідження колірної лексики в мовознавстві. Привертається увага до формування однієї з лексичних підсистем. На тлі ґрунтовних досліджень наукових розвідок окреслюються основні засади вивчення кольорономенів, де започатковано розв'язання відповідної проблеми.

Ключові слова: кольоратив, теорія універсалізму, кольорономінація, лінгвістичні підходи вивчення кольороназв, гіпотеза лінгвальної відносності, основний колірний термін.

Група слів-кольоропозначень є популярною для досліджень найрізноманітніших галузей знань. Численні публікації свідчать про увагу до цієї специфічної групи слів.

Останні 30-50 років у східнослов'янському мовознавстві значно посилюється інтерес лінгвістів до кольоронайменувань. У плані історико-етимологічному вивчав слов'янські лексеми на позначення кольору Г. Герне. У 60-х роках з історії кольороназв були захищені кандидатські дисертації Л. Грановської, М. Суровцевої. Семантичне поле кольороназв досліджували В. Москович, Н. Пелевіна, В. Юрик. Зіставляв матеріал споріднених мов (російської та болгарської) П. Хілл. Із цього часу публікуються статті, де розглядається використання кольороназв у творчості окремих письменників.

У своїх працях Е. Сепір та Б. Уорф запропонували гіпотезу лінгвальної відносності, що виникла в США. За їхнім твердженням, мова і спосіб мислення народу між собою тісно пов'язані. З огляду на те, що мови по-різному класифікують навколишню дійсність, то і їх носії розрізняються за способом ставлення до неї [9].

При розгляді питання сутності кольорономінації вчені вдаються до різних поглядів. Намагаючись спростувати гіпотези, засвідчені в теорії Сепіра-Уорфа, англійські вчені Б. Берлін і П. Кей здійснили низку спостережень і дійшли висновку, що процес виникнення й розвитку кольоронайменувань у різних мовах є своєрідною лінгвістичною універсалією. Учені вивчали етимологію кольору й описали свої міркування в праці «Основні колірні терміни» [7, 28–29]. Спостереження полягають у тому, що 95% кольорів походять від назв предметів і лише 5% слів не мають чіткої етимології.

Основні положення прибічників цього підходу визначаються тим, що:

- колір є семантичною універсалією;
- його характеризують незалежні одна від іншої ознаки: відтінок (hue), яскравість (brightness) і насиченість (saturation);
- основною одиницею кольоропозначень визначається основний колірний термін (basic color term);
- кількість універсальних базисних колірних термінів обмежена.

У ході спостережень було нараховано одинадцять термінів-кольоропозначень: чорний, білий, червоний, зелений, жовтий, синій, коричневий, фіолетовий, рожевий, помаранчевий, сірий.

Критерії семантичної універсальності базисних колірних термінів для народів різних етнічних груп були перевірені на матеріалі двадцяти мов, що виявило наявність в останніх певних домінант, фокусів базисного кольору. У разі виявлення в мові меншої кількості базисних колірних термінів уважалося, що близькі за відтінком кольори долучають до основного (базисного) колірного терміна. Згодом ці результати були верифіковані авторами теорії на матеріалі словників, етнографічних джерел, роботи з інформантами, загалом за даними сімдесяти восьми мов. Теорія універсалізму отримала схвальні відгуки багатьох лінгвістів. Дослідження були продовжені Е. Рош, яка ввела в науковий ужиток поняття «природного прототипу», перевіривши дані про базисний колірний термін під час роботи з народністю Дані (Західна Нова Гвінея) [8, 382–439].

За твердженням П. Яньшина, мета добору значень кольорів – не зафіксувати їх зміст як установлену наукову істину, а дати змогу читачеві самостійно зіставити різномірний матеріал [6, 74–81].

У лінгвістичних традиціях аналіз проблематики кольоровизначення здійснюється вже давно (зокрема, у роботах І. Кобозевої, К. Рахиліної, Р. Фрумкіної та ін., що мають психолінгвістичний характер). Сьогодні ставить цю проблему й перед творцями інтегрованих пошукових систем, що орієнтуються не тільки на традиційні лінгвістичні механізми. Такі системи засвідчують спроби здійснити пошук невербальних знаків (зображень) та їх смислових атрибутів.

Кольороназви досліджувалися мовознавцями в різних аспектах. Зокрема, А. Критенко розглядає семантичну структуру кольоронайменувань в українській мові, виокремлюючи слова першого

²⁹ Іншаков Артур Євгенович, асистент кафедри української мови, Криворізький національний університет

порядку (непохідні назви) типу синій, сірий, зелений і подібні, які становлять основу (ядро) всієї лексико-семантичної категорії назв кольорів, і лексеми другого порядку (білявий, червонястий і подібні), що семантично об'єднуються навколо перших [3, 68–69].

О. Дзівак ґрунтовно досліджує лексико-семантичні структури назв кольорів у сучасній українській мові, виходячи з того, що кольори, які існують у природі, становлять тривимірну систему, тобто кожен колір може змінюватися в трьох напрямках: за колірним тоном, насиченістю і яскравістю (на це вказують, наприклад, дослідники А. Вовк, С. Кравков, Ф. Шемякін). Для конкретного кольору потенційно можливий цілий ряд назв, у яких кожна лексема підкреслює окремий бік одного спільного змістового поняття, наприклад, червоний, багрянний, бордовий, рожевий.

Подібну групу слів, що об'єднана на підставі загальної значеннєвої співвіднесеності і яка тим чи тим ступенем повноти передає один колір, О. Дзівак визначає як синонімічний ряд, мікросистему, що має визначену внутрішню структуру. За ступенем сполучуваності автор виокремлює три групи назв кольорів: 1) із максимально широким асоціативним полем (білий, жовтий, синій); 2) із середнім асоціативним полем (блакитний, рожевий, фіолетовий); 3) із мінімальним асоціативним полем (авторські неологізми) [1, 30].

Дослідження Л. Ставицької присвячене естетичній функції колірних позначень. Авторка виокремлює кольоративи як активно функціонуючий шар лексики в поетичній мові, беручи при цьому до уваги художньо-поетичні традиції та стилі, зокрема символізм, неоромантизм, імпресіонізм [5, 12–13].

Л. Лисиченко характеризує особливості колірної картини світу представників різних психологічних типів: у екстравертів – на першому місці об'єкт, який зображується або з приводу якого виражаються почуття, міркування, тому колірний світ екстравертів барвистий і відповідно назви хроматичних кольорів посідають у ній чільне місце. Поетична мовна картина світу поета-інтроверта – «усередині» нього, з огляду на це вона характеризується як ахроматична. Інтровертна мовна картина світу містить багато слів, що виражають внутрішній світ, абстрактні поняття, перенесення значень слів, пов'язаних із явищами фізичного світу, у площину духовних переживань, абстрактних сутностей [4, 135–137].

Іншою проблемою, пов'язаною з кольоропозначеннями, є особливості їхнього стилістичного функціонування в мікро- та макротекстах, а також у який спосіб здійснює вплив виконувана ними функція на семантику самого кольоратива. Глибокий аналіз цього лінгвістичного аспекта засвідчує І. Ковальська. Науковець зазначає, що «семантична структура кольоратива в різних функціях видозмінюється від абсолютного переважання денотативного значення до його згасання й переходу на перший план конотативних компонентів». З іншого боку, вона стверджує, що «слід урахувати особливості семантики кольороназви: архісема колірної ознаки зберігається навіть тоді, коли під впливом функції актуалізуються емоційні та оцінні семи» [2, 68].

У мовознавчих студіях існують різні підходи до визначення кольорономінантів. Лінгвістична література дозволяє зробити висновок про те, що можна виокремити шість основних напрямів вивчення лексем на позначення кольору: функціональний, історичний, лексико-семантичний, граматичний, когнітивний і порівняльний.

Кольоронайменування допомагають митцям розкривати ідею твору, створювати емоційний настрій, змальовувати образи героїв. Присвячений опису побутування кольоропозначень у художніх текстах функціональний підхід (роботи Г. Тойшибаєва, К. Губенко, О. Лисоіваненко, І. Лук'яненко, С. Меньчева та ін.). Оскільки кольоропис є одним із невід'ємних елементів ідіостилу автора, у рамках цього підходу кольоропозначення можуть розглядатися як інтенсифікатори виразності й образотворчості мови та співвідноситися з рядом тропів і стилістичних фігур, що актуалізують прагматику вислову.

Дослідження історії окремих слів і груп слів, що називають колір, вивчення процесу формування груп кольоративів, а також їх складу в той чи той періоди розвитку мови аналізує історичний підхід (роботи О. Іссерлін, Н. Бахліної, Ю. Норманської та ін.). Крім того, учених зацікавила проблема пошуку семантичного першоелемента, що дозволяє детально описати історію семантики колірних лексем. На нашу думку, знати історію групи слів, їхнього вивчення, походження необхідно, оскільки такі знання є підставою, на якій базуються сучасні теорії концептуального вивчення кольоронайменувань.

Суть лексико-семантичного підходу проаналізовано в роботах Р. Алімпієвої, Л. Качаєвої та ін. Учені звертають увагу на сучасний стан системи кольоропозначення: розглядають процеси розвитку семантичної структури окремих кольорів, формування додаткових до основного образних, символічних значень у кольоропозначення, становлення лексико-семантичних груп кольоративів. Це

дозволяє на підставі спільності значень розподілити колірні номінації за групами, виявити власні кольоропозначення, ужиті в художній мові в прямому й переносному значеннях.

Розгляд морфологічних і синтаксичних особливостей кольоропозначень характеризує граматичний підхід. Уважаємо важливим наголосити на способах мовного оформлення кольоронайменувань у тексті, щоб виокремити серед них найчастотніші й граматично значущі. Знання морфологічної, синтаксичної специфіки вказаної групи слів дозволить у деяких випадках визначити, у якій образній функції буде реалізовано кольоратив.

Когнітивний підхід (А. Вежбицька та ін.) тісно пов'язаний із семантичним і через нього вводить дослідників у коло проблем ментальної свідомості кольору.

В основу робіт В. Кульпіної, І. Макеєнко, Т. Світличної та ін. покладено порівняльний підхід. Він дозволяє отримати інформацію про схожість або відмінність колірних спектрів різних мов, про національно-специфічні, лінгвокультурні особливості кольоропозначення, про понятійні моделі бачення світу, моделі інтерпретації світу в окремих мовах. Означений підхід є продовженням когнітивного й доцільний у колі сьогоденного інтересу до ефективної міжкультурної співпраці.

Кольорономінанти розглядають із погляду проблеми мовних універсалій, зокрема закономірностей еволюції систем назв кольорів на матеріалі різних мов світу. Крім цього, матеріал виявляється доречним і при аналізі в царині семантичної типології мов, у виявленні національно-специфічних рис народів. Кольоративи активно залучають як матеріал для напрацювання методів виокремлення семантичних полів, під час вивчення етимології та історії мови, при дослідженні проблеми співвідношення мови й мислення. Досить продуктивно опрацьовують матеріал кольоропозначень при аналізі художніх засобів мови письменника, для опису символіки кольору.

Отже, незважаючи на те, що проблема кольоронайменувань є досить досліджуваною, залишилося ще безліч аспектів, які заслуговують на увагу лінгвістів. Саме цей шар лексики виявився придатним для досліджень у галузі історії мов, семантичної типології мов, у виявленні національно-специфічних рис мовних моделей світу тощо.

Література

1. Дзівак О. М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові / О. М. Дзівак // Українське мовознавство. – Вип. 3. – К., 1975. – С. 25 – 31.
2. Ковальська І. Особливості відтворення стилістичної семантики колірних лексем у перекладі (на матеріалі української та англійської мов) / Ірина Ковальська // Мовознавство. – 1999. – № 4 – 5. – С. 67 – 70.
3. Критенко А. П. Колір і барва в поезії Тараса Шевченка / Афанасій Прокопович Критенко // Мовознавство. – К., 1967. – № 4. – С. 63 – 74.
4. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні / Л. А. Лисиченко // Зб. Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – 1998. – Т. 6. – С. 129 – 144.
5. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10 – 30 рр. ХХ ст. (системно-функціональний аспект): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / Леся Олексіївна Ставицька. – К., 1996.
6. Яньшин П. В. Эмоциональный цвет: Эмоциональный компонент в психологической структуре цвета / Пётр Всеволодович Яньшин. – Самара: СамГПУ, 1996. – С. 74–81.
7. Berlin B., Kay P. Basic colour terms: their universality and evolution. Berkley and Los Angeles, California: University of California Press, 1969.
8. Rosch E. Basic objects in natural categories / Eleanor Rosch [etc.] // Cognitive Psychology. – 1976. – № 8. – P. 382 – 439.
9. Worf B. The Phonetic Value of Certain Characters in Maya Writing / Benjamin Lee Whorf. – Cambridge, 1933. – P. 91 – 96.

Basic principles of color vocabulary research in linguistics.

Inshakov A.

Kryvyi Rih National University, Kryvyi Rih, Ukraine

In article is raised a problem of color vocabulary research in linguistics. In present article is given attention to formation of the lexical subsystem. On the grounds fundamental researches and scientific studies are determined the basic principles of color nomens, where is started a solving of the corresponding problem.

Keywords: *color names, theory of universalism, color nominations, linguistic approaches to the color names studying, theory of linguistic relativity, basic color terms.*